

փորակներէն, որոնք երբ տարիքին փոշիովը ծանրաբեռն իրենց բերքը, ինծի պէս անուշտ, վերցուցին դէպի վեր, հարցուցին հոն խօսող թերթումներուն, դաճան ետ ու... վարդեր տեսան: Երանի՜ իրենց: Ձիւնն ու վարդը, կուշտ սեղանը ու քեզի, այսինքն քու շիզերուդ միայն պատկանող, հանդարտ, «անարեւափ» օրը, ամէն րոպէ գոնէ յիշատակին սուրովը չչամփուռած սիրտը, խաղաղ սիրտը, ու երկաթով չլլթայուած միաքին թևերը հասարակ, սուտ բառեր չեն այդ մարդոց շուրթներէն: Մեռնիլն իսկ զեղեցկութիւն էր այդ աշխարհներուն վրայ: Մե՛զի:

— Ո՛ւր է իմ ժողովուրդը:

Ձեռ գիտեր, պիտի ներուի՞ ինծի ոս հարցումը: Թէն մաշած բայց չի դադիր ան բերնի ծամոցը, պայմանադեռ մենաշնորհը կազմելէ առտու կանուխ ելլողին, շատ գիտող, շատ հասկըցող, ու աւելի շիտակը՝ ամէնէն բարձրէն նա ի՛նչ ձևացնողին: Որ մտքի՞նք ներկուած, խարդախ մանաւանդ ամբարշտ reportage ի կեղծ արցունքի, ու աւա՛ղ, նաև յաճախ՝ ամուր զանձանակ, փոխդէ՞ր պարտէ՛ղի, այդի՛ն, տունի:

Եւ սակայն առանց դանդաղութեան՝
— Ո՛ւր է այն տարօրինակ, հետզհետէ անհասկանալի, եղբրափառ փաղանգը մարդոց որոնք դարեր շարունակ կուէն ու հողէն վարդեր հանեցին, լեռները խնդացուցին մատուռներուն ներմուտիկ շուշաններովը, գաշտերը ողողեցին խարտեալ մեղովը ցորենին բայց որոնց զաւակները անապատներուն խորը անօթի կամ ողջակէջ մեռան...:

Գիշեր է իմ հողին. — կաղանդի ու ծնունդի: Կնունքի ու մեռելոցի: Պարի ու հէքիաթի: Ամէն մէկ եզր, ոս թուումէն ընդարձակ է իմ մէջ, լեցնել, յորդումի հանելու չափ գիշերը իր շրջւած, անհունափուռ սաղաւարտով, հիշդ այնպէս ինչպէս կը լեցնէր ու զեղումի կը հանէր այդ գիշերները մեր ժողովուրդը խաղ ու խնդումով, երկինքները կը բանար ու Աստուծոյ Որդին կ'իջեցնէր Մուսրէի մը դառ ընտանութեան:

.....

Բառերը տապանաբար են որոնց տակ մէկի տեղ ցեղ մը կը պառկէ երբեմն:

Երբեմն...

Ծ. ՕՇԱԿԱՆ

ՔՆՆԱԲԱՆԱԿԱՆ

ԱՒԵՏԱՐԱՆԻ ՄՈԳԵՐԸ

ՍԻ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Մեր Փրկչին Ս. Մենդեան և յարակից տեսարաններուն մանրամասնութեան մէջ ամինէն սրտազրաւ կէտերէն մին նկատուած է միշտ մոգերուն դրուագը: Անոր խորհուրդը ինքնին, այսինքն Աւետարանին՝ առաջին օրէն հեթանոս աշխարհին մէջ ծաւալելու ձգտումը նշանակող պարագան, կանուխէն այնքան ազդած կ'երեւի ունեւն վրայ, որ քրիստոնէութեան նոյնական դարիւրէն սկսեալ մինչև Միջին դար և յետոյ ևս, կարելի է ըսել մինչև մեր օրերը, քրիստոնեայ գրականութիւնը, գեղարուեստը, գիտութիւնը, ֆիլոսոֆիան ու մեկնաբանութիւնը ամբուս նիւթ գտած են անոր մէջ ներշնչումը և զանազան կարգի ընդլայնումներու: Ստուարահատոր աշխարհ մը հնար պիտի ըլլար կազմել անոր միայն պատկերազարկան ներկայացումներէն, որոնք այնքան բազմաթիւ եղած են Բ. դարէն սկսեալ, իբրև օրմանկար, իբրև բարձրաքանդակ և խորաքանդակ, իբրև պարզ և փայտի վրայ փորագրութիւն, իբրև խճանկար՝ որուն ամինէն տպաւորիչ նմոյշներն են ինչ է Բեթզհէմի Ս. Մենդեան Տաճարի մեր բոսթինին մէջ պահուած չքող տեսարանը, իբրև մանրանկար՝ որուն բաղձակերպ և զմայլելի յղացումներով լիքն են մեր գրչագիրներն ևս, իբրև, վերջապէս, ասկի՛ն՝ արծաթի՛ պղինձի՛ փղապարի՛ սակրի՛ թանկագին քարերու վրայ գծագրութիւններ կամ քանդակներ, աղիւսի վրայ թրծուած կազմապարուսներ և մանաւանդ հիւսուածքներ և նրբաթել ասեղնազօրութիւններ: Նոյնքան ճոխ հաւաքումներ կարելի պիտի ըլլար ձևացնել նմանապէս քրիստոնէական միջպագային գրականութեան մէջ անոր շուրջ յօրինուած մեկնութիւններով, Ս.

Հարց բացատրութիւններով, հետեւած աւանդութիւններով և նոյն իսկ առասպելներով:

Շատերուն ծանօթ ըլլող թիւս հայկական այն աւանդութիւնը, որուն համեմատ հայեր պէտք է եղած լինին մոգերը, և Մոկոյց նահանգէն: Տուրաբերանի նահանգին մէջ ես կը յիշտի Մոկկունս անուամբ վայր մը, որ յետոյ կոչուած է նոսե օմոգոյց գերեզման, Մոկկոնի տեղացի զեդեգան նշանակութեամբ անշուշտ, որ այդպէս կոչուեցաւ, ըստ Յովհան Մամիկոնեանի, որովհետեւ հոն թագուեցան հինգ (ըստ Ինճիլեանի ակնարկած ձեռագրին՝ հինգ հարիւր) զուգահեռ խոտով արքայի Տիգրան զօրագետին առաջնորդութեամբ միաստ կամարականի գրայ գրու տուած զօրքերուն, որոնք կոտորուեցան անկէ: Անոններուն շփոթութենէն (ըստ Մաքս Միլլերի՝ Nomina numina) է որ պատմութեան և կրօններու պատմութեան մէջ շատ անգամ յառաջ եկած են շփոթութիւններ: Այսպէս՝ Նիկոպոլսոյ Ալեքսանդրիոյ զաւարին մէջ հռոմէական հին Բուրգ (Bourg) կոչուած աւանին անունը յետոյ Բիւրջի փոխուելով ժողովուրդի լեզուին մէջ, առկէց յառաջ եկած էր Նիկոմիդիոյ Երկոյց Բիւրուցին նահատակման վայրը եղած լինելու ուսանդութիւն մը, և ըստ այնմ նոյն իսկ մասուռ մը՝ շինուած հոն անոնց անուան: Հաւանաբար միեւնոյն կերպով է որ Տարօնոյ Մոկկունց գերեզմանը յետ ժամանակաց փոխուելով «Մոգուց գերեզմանի», մտածուած է թէ հոն թագուած են Աւետարանի մէջ յիշուած մոգերը:

Զրոյցները կամ առասպելները՝ իրենց պատմածէն աւելի զիրենք յօրինող ժողովուրդներուն մտայնութիւնն է որ կը ցուցնեն, իրողութենէ աւելի գաղափարներ ներկայացնելով շատ անգամ: Այս պատճառաւ, բացատրութեան միայն ընդունակ են անոնք և ո՛չ թէ հաստատում կամ որդարացման:

Պատմական կամ կրօնական հարցերու քննութեան մէջ տարբերակ են աւելի այն նկատողութիւնները, որոնք, թէև յանուն գիտութեան կատարուած, աւելի շահեկան չեն քան այն առասպելները, որոնց մէջ ռամիկը գլխէ գէթ մտքի սուր խաղ մը գնիլ յաճախ, և երբեմն ճոխ երեակայու-

թեան մը հետաքրքրաշարժ մանրամասնութիւնները:

Այդպիսի նկատողութիւն մը կը համարենք այն՝ զոր դերմանայի գիտուն մը, Dieterich, ըրած է 1902ին, Վիմստունները Արեւելքէն վերնադրուած յողուածի մը մէջ: Ըստ այս բանասերին, Մատթէոսի Աւետարանին մէջ պատմուածը՝ ի մասին մուգերուն, այլափոխուած մէկ նկարագրուած թիւնն է լուկայն այցելութեան, զոր Հայոց Տիրիթ (կամ Տրդատ Ա.) թագաւորը, 66ին, տուաւ Նիքոն կոյսեր, ի Հոռով:

Դիոն Կաթոս բաւական երկարօրէն կը պատմէ թէ Հայոց թագաւորը ինչպէս ընդունեցաւ իր թագը Ներոնէն, զայն համարելով իբրեւ իր աստուածը, այսինքն Միւրի հաւատար պատուելով զայն: Բանի մը տեսարանագրութիւններ վերջ. որոնք կատարուեցան՝ Հռոմէայիցոյ վրայ զաւեշտի տպաւորութիւն գործող արեւելեան շքեղութեամբ, Տրդատ արքայորոշուառ ռարիշ ճամբով մը: [Դիտել հոս թէ Մատթէոս մոգերուն համար կ'ըսէ՝ արեւոյ ալ ճանապարհ գնացին յաշխարհն իւրեանց]:

Այս վերջին երկու բացատրութեանց գրեթէ բառական նմանութիւնը չէ սակայն միակ հիմը Dieterichի կարծիքին: Անիկա իր տեսութիւնը կը թուի հիմնել սա իրադրութեան վրայ ևս թէ ռարիշ պատմիչ մը, Պլինիոս, նոյն խնդրոյն մասին իր հաղորդած տեղեկութեանց ընթացքին, Մոգ կը կոչէ Տրդատ Ա.ը: Ահա անոր բառերը. «Մոգ Տրդատը անոր եկեր էր, ուղիւից զօրքերու յաղթական շքախուսքով մը, Հայաստանն: Ինչ որ իր անցած զաւառներուն համար ծանրութիւն կ'ըլլար: Զէր ուղած ծովով ճամբորդել. վասն զի անոնք այնպէս կը կարծեն թէ ներիլ չէ թքնիլ ծովուն մէջ, ոչ ալ պղծել բնութիւնը՝ մահացուներու համար հարկաւոր կարիքներով. իրեն հետ մոգեր բերած էր ան, ու նոյն իսկ մագական խրախճանքներու մասնակցիլ տրուած էր անոր» (այսինքն Ներոնի): Արդ, մէկ կողմ թողլով ժամանակագրական այնպիսի անարարութեան պարագան, ըստ որում՝ 66 թուականին տեղի ունեցած այցելութեան մը ամենաուշը 79ին (թուական Պլինիոսի մահուան) Հռոմի մէջ գլխ առնուած լատիններէն նկարագրութիւնը չէր կրնար որ և կերպով ծանօթ

լինել իր վերջին ձևին մէջ և ամենէն ուշը 70էն առաջ Արեւելքի մէջ (Պաղեստին կամ Սիրիա) գրուած Աւետարանի հեղինակին, քանի մը ուրիշ կէտեր կան տակաւին, ինչպէս անստգիւտ արգարտաւորութեամբ կը դիտէ մեծամտու չ. Լուկան՝ մօլմիսիկեանը, Մատթէի մկնտութեան իր հոյակապ հատորին մէջ, որոնց նկատառումը անհրաժեշտ է հարցը իր հռթեանը մէջ կշռել կարենալու համար: Նախ, ո՛ր Դիոն Կասիոս ե ո՛ր Սուէտոն որ նոյնպէս պատմած է այդ մասին, մոգ անունը չէն տուած Տրդատի: Պլինիոս է միայն որ չաղարկատ քարմիրուն գէժ յարձակողական խօսքերու կարգին՝ ըսելով թէ Ներոն տնօրինեց որ մասնակից ըլլայ աւարողութիւններուն, որոնք աւետական լինելէ տեւիլ միջրական էին, այդ առթիւ մոգ անունը յետաջ կը բերէ ոչ պատուաւոր ոգիով մը:

Երկրորդ, եթէ Մատթէոս արգարեւ տեսա՞ծ լինէր Պլինիոսի այդ հատուածը և ազդուած ըլլար անկէ պիտի չկարենար իր պատմութեան մէջ պատուաւորի առումով գործածել մոգ բառը: Սեւոյ, ինչպէս ենթադրել որ ՅՅին տեղի ունեցած իրողութիւն մը այլափոխուած, յառաջագոյն թուականի մը տարուած, Քրիստոսի մանկութեան պատմութեան մէջ մօծուած և քրիստոնէականին ընդունուած ըլլայ իբրեւ Աւետարանի վաւերական մաս:

Ստուգ է թէ վերի յիշուած երեք պատմիչներու մէջ Պլինիոս լինելով ժամանակակիցը, իր տեղեկութիւնը այդ տեսակետով իսկ ամենէն արժանահաւատը պէտք է լինէր: Բայց ի՞նչպէս բացատրել այն ատեն Տրդատի վերաբերմամբ ոչ նոյնպէս նախատական կեցուածքը միւս պատմիչներուն, որոնցմէ Դիոն Կասիոս մասնաւորաբար նոյնքան յարգուած է իբրեւ ստուգաբան և արգարողատ մատենագիր: Եւ յետոյ, պէտք չէ մոռնալ թէ ժամանակակիցութիւնը թէ՛ն առաւելութիւն է անշուշտ պատմագրի մը համար՝ պատմիչիք իրողութիւններուն մօտէն և լայնօրէն խելամուտ լինելու տեսակէտով, բայց նոյն ատեն բոլորովին զերծ ալ չէ անպատեհութիւններէ՝ անաչառ դատումի տեսակէտով. զի երբ պատմիչը ընդունակ է անձնակաշնութեանց և կրնայ տարուիլ զիրարգգածութիւններէ, կը պարտուի նայուածքը,

և չի կրնար ճշգրիտ և յստակ կերպով տեսնել արգիւնքէն պատճառ հանոգ զիծը: Հոռոմի հասարակութիւնը Տրդատի կողմէ Ներոնի հանդէպ վերաբերմունքին մէջ փրկիչի մը ուղղուած մեծաբանքէն աւելի արքայական վահու թեկնածուի մը գռնհիկ շնթումները տեսնելով՝ յոռի տպաւորուած էր անկէ. նոյն բունը կարելի է մտածել Պլինիոսի համար ալ, և խորհիլ թէ այդ տպաւորութեան տակ էր որ մոգ կոչած էր զայն՝ «կախարդ» կամ «աճապորա» նշանակութեամբ. մինչ Աւետարանագիրին միտքին մէջ ստաղին լոյսովը Երուսաղէմ՝ առաջնորդուած մոգերը բարձր դասու պատկանող անձեր են, իմաստուններ, թագաւորներ կամ գիտուններ:

Dieterichի գիտողութիւնը պատմահրմտական տեսակէտով կրնայ հետաքրքրաւարժ նկատուիլ, բայց կրօնական քննադատութեան գետնի վրայ հեռի է համարել լինելէ:

ՆՈՏԱՐ

ԾԱՆՈԹՈՒԹՅՈՒՆ ԵՒ ԾԱՌԱՅ

Զիսմիլի՛ն Կեմալի վոյսմիլի՛ն՝ ստանցապրած ընդառն, առանց մեկէ քան մը աւելցուցած ըլլալու մեր ետեւէն զայի՛ս սերունդին ճանքու պաշարին վրայ. ի՞նչ մը աւելի քանականքիս, ի՞նչ մը աւելի յարգանք արդարութեան եւ ճշմարտեան, ի՞նչ մը աւելի քանքիս եւ քառոյնական ոյժ, ի՞նչ մը աւելի քառքիս եւ գութ:

* * *

Ով որ կ'սպրի անկասակ եւ, ինչպիս կ'ըսեն, ըս քախի, կ'սպրի ջուր կնդով: Բարոյական կեանքին մէջ, հաճոյք գգալու համար, պէ՛ք ե կնպաստ մը առաջարկել եւ համարել անոր:

* * *

Ժամանակը շա գործածելու համար ամե՛նատաքին կանոնն է կանոնս ելնել, Հին առած մը կ'ըսէ. «Կանոնս ելնելը կու տայ առողջութիւն, քախս եւ իմաստքիւն», ապահովաբար աշխարհի երեք ամենաքանկազին քանկել: